

A cseremiszi térszínformanevek

I.

Bevezetés

Dolgozatomhoz forrásul SZILASI¹ (rövidítve: SZIL.), RAMSTEDT² (RAMST.), WICHMANN³ (WICHM.), VASZILJEV⁴ (VASZ.), PAASONEN—SIRO⁵ (PS.) cseremiszi szótárait, ill. szójegyzékeit, a MarRSzl⁶-t és BEKE kéziratosa nyelvjárási szótárát használtam fel.⁷ Feldolgoztam a szótárakban található valamennyi térszínformanevet, tekintet nélkül arra, hogy az illető térszínformanev megvan-e az egész cseremiszi nyelvterületen, vagy csak néhány vagy akár egyetlen nyelvjárásban, hogy egyáltalán él-e még, kihalóban van-e vagy kihalt már. Forrásaink alapján ez ugyanis nem állapítható meg minden esetben, sőt sokszor a nyelvjárási hovatartozás sem. Éppen ezért úgy láttam célravezetőnek, hogy a térszínformaneveket ne a nyelvjárási hovatartozás, hanem a szótárak megjelenésének sorrendjében közöljem: egyedül ez az elrendezési elv alkalmazható ugyanis az anyag egészére. Fontosnak tartottam továbbá, hogy a szavak térszínformanevek közé sorolásának kérdésében következetesen járjak el. Térszínformaneveken azokat a szavakat értem, amelyek a talaj domborzati viszonyait, a földkéreg kiemelkedéseinek és bemélyedéseinek alakját és részeit jelölik.⁸ Tehát csak a természetes alakulatokat tekintem térszínformaneveknek, a mesterséges úton létrejöttöket (például szekérkerék vájta gödröcskék stb.) nem.

Megtartom a források eredeti hangjelölését. Az egyes szócikkeken belül a következő sorrendben adom meg a rokon nyelvi megfelelőket: mordvin — permi nyelvek — finn — lapp — ugor nyelvek (utolsónál a magyar) — ha van szamojéd megfelelő, közülük csak egyet közlök, amelyik hangtanilag legközelebb áll a cseremiszi szóalakhoz.

Azok az adatok, amelyeknél nem jelölöm a forrást, BEKE kéziratosa szótárából valók.

II.

A. Finnugor eredetű térszínformanevek

1. (SZIL.) *аη* 'nyílás; Öffnung der Türe, des Sackes; Riss am Kleide'; (PS.) *аη* 'Öffnung des Grabes, der Grube'; (MarRSzl.) *аη* 'отверстие, горло;

¹ SZILASI MÓRIC, Cseremiszi szótár. Ugf. XIII. Budapest, 1901.

² RAMSTEDT, Bergtscheremissisches Wörterbuch. SUŠToim. XVII. Helsinki, 1902.

³ WICHMANN, Tscheremissische Texte mit Wörterverzeichnis und grammatischen Abriss. Helsinki, 1923.

⁴ В. М. Васильев, Упымарий, Марий мутэр. Москва, 1926.

⁵ PAASONEN—SIRO, Ost-Tscheremissisches Wörterbuch. Helsinki, 1948.

⁶ Марийско-русский словарь. Москва, 1956.

⁷ M. VELENYÁK Zsófiának ezúton is köszönetet mondok BEKE ÖDÖN kéziratosa anyagának szíves rendelkezésemre bocsátásáért.

⁸ ÁRVAY, A térszíni formák nevei Kalotaszegen, 5.

проход'; *a-η* P., B., M., U., Č., JT.; *ä-η* JO., V., K. 'nyílás, szája valaminek, bejárat; Öffnung, Eingang'. Rokonyelvi megfelelői: m o r d. E. *oη-*, *oη-*, M. *ov-*: *oηkšt* (tbsz.), *oηks*, *ovks* 'Gebiss am Zaum' | z ü r j. (WUo.) V., Sz., Lu. *vom*, I. *vom*, Ud. *vem*, P. *em* 'Mund, Öffnung, (I., Ud. auch) Mündung'; (GEN.) KP. *ym* 'Mund' | v o t j. (MUNK.) Sz. *im*, K. *em* 'száj'; (WICHM.) G. *im*, J., MU. *im* 'Mund' | o s z t j. (KT. 32) DN. *oη* 'Mund, Öffnung (der Tür u. a.), Loch, Tor-, Gatteröffnung', V. *oη*, Trj. *oη*, O. *uη* 'Mund, Mündung (einer Reuse, einer Flasche, eines Flusses u. a.)', Vj. *oη:katoγπιçη* 'Türwand', (PD. 1580) Ko., J. *oη* 'Mündung' | m. *aj*, *áj* 1. 'Kerbe', 2. 'Tal, Schlucht' | s z a m. k a m. (DONNER—JOKI) *áh*, *áh*, *áh* 'Maul, Mund; das Innere' (MUSZ. 721, 723; TOIVONEN: FUF. XVII, 281; LEHTISALO: FUF. XXI, 8—9; UOTILA: SUSTOim. LV, 57; STEINITZ, FgrVok. 45; FUV.; RÉDEI: NyK. LXVII, 325—7; MSzFgrE.).

2. (SZIL.) *çonga* 'kis halom, hegyfok', *çonla*, *çongata*, *çunga* 'kis halom, domb'; (VASZ.) *çonga* 'холм', *çanra* *vær* 'холм'; (PS.) *tsonga* 'Bergspitze, Gipfel (wo keine Bäume wachsen und der Schnee im Winter nicht haften bleibt)'; (MarRSzl.) *çonga* 'холм, чорка, бугорок, вершина горки'; *tsanga* MM., CK. 1. 'magas (hegy); hoch (Berg)', 2. 'alacsony hegy, domb; niedriger Berg, Hügel', *tsangata* M., MM., CK; *tsangata* JT. 1. 'kissé magas (hegy); etwas hoch (Berg)', 2. 'kis hegy, emelkedés; kleiner Berg, Anhöhe'. — Megfelelője: m. R. *ság* 'collis, monticulus; Hügel'. — (PAASONEN, s-Laute 122; WICHMANN: FUF. XI, 262; STEINITZ, FgrVok. 26—7; N. SEBESTYÉN: MNy. XLVI, 122; LAKÓ: NyK. LIII, 236—9).

3. (SZIL.) *korèm* 'völgy, mélyút, szoros', *karèm*, *karem* 'hóró'; (RAMST.) *ka-rèm* 'ein hügeliges Flussufer'; (WICHM.) *kà:rem* KB., *kore:m* U. 'Schlucht, Tal; kleiner Fluss'; (PS.) *korem* 'Schlucht, Graben'; (MarRSzl.) *kopèm* 'обпар'; *kore:m* P., B., M., U., C., Č.; *ko:rem* JT.; *ka:rem* JO., V., K. 'szakadék, szurdok; Schlucht, Hohlweg'; *koremla* B., UJ., C. *kore:m*la JT. *ka:re:m*lä JO. 'szurdokos terület, ahol sok szurdok van; Gebiet, wo es viele Schluchten gibt.' Rokon nyelvi megfelelői: m o r d. M. (JUHÁSZ—ERDÉLYI) *kara-* C., V., G., A. 1. 'kaparni', 2. 'vájni' | z ü r j. (WUo.) S., L. *kuralni*, V. *kuravni*, U. *kura:vnis*, P. *kuravni*, I. *kurōni* 'zusammenharken, wegharken, wegscharren, ausharken, ausscharren (Schnee, Getreide, Erde)' | v o t j. (MUNK.) Sar. *kurjal-* 'lekapar, levakar (pl. a saruról a sárt vagy a katlan fenekéről az odaégett kását); abschaben, abkratzen' | v o g. É. (MUNK.) *xürteli* 'horzsol; streifen' | o s z t j. (PÁRAY—BEKE) *çor-* 'nyúz; schinden', (KARJ.) FD. *çör-*, Trj. *kör-*, V., Vj. *kör-*, Ni. *çör-*, Kaz. *çör-*, O. *çör-* 'schinden' | m. *hor-*, *hur-* (horzsol 'reiben, streifen', (l. még *horol*, *horhó*, *horpács*, *horhagy* stb.)) (MUNKÁCSI: NyK. XXV, 276; SzófSz.; LAKÓ: MNy. XXXIX, 349—58; FUV.; E. ITKONEN: UAJb. XXVIII, 69).

4. (SZIL.) *kurok* 'hegy'; (RAMST.) *klrk* 'der Berg'; (VASZ.) *kuruk* 'гора'; (PS.) *kurök*, *kuruk* 'Hügel', *kurökla* 'Berg'; *kuruk* P., B., M., MK. *kà:rök* U., CÜ. *körök* CK., Č., J., V. *ku:ruk* JP. *kà:rök* K. 'domb, hegy; Hügel, Berg'; *körök*klá J. 1. 'hegy, hegyborította; gebirgig', 2. 'hegyes terület; gebirgiges Gelände'. Rokon nyelvi megfelelői m o r d. M. (JUHÁSZ—ERDÉLYI) C., V., G., A. *kär'ka* 'mély' | z ü r j. (WUo.) V., Sz., Pecs., Ud. *kir* 'steiler Abhang am Fluss, steiles Flussufer (V., Sz., Pecs.)', steiler Abhang (V., Sz.), Anhöhe, kleiner Berg (Ud.), (FOKOS-FUCHS) V., Ud., Le., Pr. 'Berg (V., Pr.), Hügel, kleiner Berg, nicht alleinstehender Berg; Hügel, auf dem die Kinder Schlitten fahren (Ud.), Furt, wo man durch den Fluss wartet, nicht tiefe Stelle, wo das Wasser

schnell fließt (Le.)' | *fin n korkea* 'magas' [l a p p N. (NIELSEN) *goar'gåd* 'particular, swell, swagger; fine, magnificent' a finnól, l. SKES.] (UOTILA, SýrjChr. 97; TOIVONEN: Vir. 1956: 108—9; SKES.; LITKIN, VokPerm. 200).

5. (SZIL.) *lak, lak wer* 'Tal, Tälchen, Vertiefung', *lake* 'Höhlung, Hohlweg'; (WICHM.) *lák'â* U. *laké* B. 'Grube (UB.), Vertiefung, Schlucht (B.)'; (VASZ.) *лакэ* 'впогина'; (PS.) *lake* 'Grab, Grube (z. B. auf dem Wege)'; *lak* P. *lake* B., UJ., CŰ. *lake* JT. *lâ:kâ* UP.; USj. *lâ:kâ* JO., V. 'kis gödör, mélyedés, árok; kleine Grube, Vertiefung, Graben'; *lakaka*. P., B. 'gödrös (föld, út); horpadásos (föld); grubig, voll Gruben (Erde, Strasse), voll Vertiefungen (Erde)'. A rokon nyelvi megfelelők a következők: *fin n* (RENVALL) *lukko* 'vallis minor, profunda, stagnum; kleines thal, teich' | l a p p L. (WIKL.) *läsku* 'Hochebene, Alpenplateau' | *m.N. lok* 'két hegy közötti keskeny tér, alantabb fekvő hely, völgylapály', *lök, löke* 'hegytetőn levő tisztás térség, hegyi lapály' (WICHMANN: MNY. IV, 277; N. SEBESTYÉN: NYK. LIII, 33; KNIEZSA, SzlJsz. I/2, 879—80. A magyar tagot másképpen: BENKŐ: MNY. XLIV, 52—3).

6. (WICHM.) *landaka* 'kleine Niederung, niedrige Stelle besonders im Walde'; *landa'ka* KN., KJ. 'mélyedés; kis lejtőjű (völgy); mély fekvésű (rét); Vertiefung; (Tal) mit kleiner Senkung; niedrigliegend (Wiese)'. A *-ka* kicsinyítő képző: a tőszót valószínűleg a *mülande* 'föld' összetétel őrzi. A rokon nyelvi megfelelők: z ü r j. (WUo.) I. *lud* 'Wiese, kleines Feld', Ud. *lud* 'Weideplatz', P. *vud* 'Wiese, kleines Feld, Weideplatz' | v o t j. (WICHM.) G., J., M., Uf. *lud* 'Feld, Opferhain' | l a p p N. (NIELSEN) *luow'det* 'lie down flat (especially of a stubborn or tired draught-reindeer; of people: lie down resting on one's knees and elbows (or hands))' | s z a m. j u r. (LEHT.) *lamtù* 'niedrig; kurz gewachsen' (WICHMANN: FUF. XV, 8; N. SEBESTYÉN: NYK. LIII, 174).

7. *la'ndem* KA. 'hegyoldalban az egyenes (vízszintes) rész'. Lásd az előző szócikket. Az *-m* denominális nomenképző.

8. (SZIL.) *lap* 'alacsony, sekély; völgy, alacsony hely'; (RAMST.) *lap* 'niedrig; das Tal'; (WICHM.) *lap* KB., U. 'niedrig (z. B. der Tisch, der Stuhl, das Haus)', *lop* TM. 'tiefliedender feuchter Boden, Tal'; (VASZ.) *лaп, лoп* 'низменность'; (PS.) *lop* 'niedriger Ort, Einsenkung, Tal'; (MarRSzl.) *лoп* 'низина', *лaп* 'низина, низкий, низка'; *lap* C., Č., ČN., JT., V., K. 'alacsony; niedrig, flach', *lap'ta* K. 'alacsony fekvésű (rét, szántóföld, hely); niederliegend (Wiese, Ackerfeld, Stelle)'. Megfelelői a következők: m o r d. M. (JUHÁSZ—ERDÉLYI) C., V., G., A. *lapa* 'lap'; C., V., G., A. *lapš* 'lapos, alacsony' | v o t j. (MUNK.) K. *lap* 'alacsony; niedrig' | *fin n* (RENV.) *lappca, lappia* 'flach, platt, breit; platte seite' | *m. lap* 'Fläche; Ebene, Niederung'. (WICHMANN: FUF. VII, 42; SKES).

9. (SZIL.) *müdo-wuj, müdo-wuj, mödo-wuj* 'kis domb, boly, dombocska'; (WICHM.) *мобъ-βуй* T. 'Rasenhügel, Erdhöcker'; (VASZ.) *мөдö-βуй* (O. M.), *мэдэ-βуй* 'кочка (на болоте)'. ~ l a p p N. (NIELSEN) *miek'tá* 'a species of Carex which forms tussocks and grows on bogs' | s z a m. j u r. (LEHT.) *m'iest* Szach., Nj. 'Rasenhöcker, Bülte'. (FUV.; SKES).

10. (WICHM.) *ner* KB., U. 'Nase; Hügel, Landspitze zwischen zwei Schluchten, Vorgebirge'; (VASZ.) *неркă* 'чорка, бугорок, вершина горки'; (MarRSzl.) *нер* 'нос, конец, кончик'; *ner* MK. *ner* P., B., UJ., M., C., Č., J., V., K. *ner* UP. 'orr, vég, hegy'; *nerkă* K. 'hegyfok; Vorgebirge'. Rokon nyelvi megfelelői: m o r d. M. (PAAS.) *ner*, E. *ner* 'Schnabel, Rüssel, Schnauze, Maul' | z ü r j. (WUo.) V., AV., Sz., Lu., I., Ud., P. *nir* 'Nase, Schnauze, Schnabel (V., Sz., Lu., I., Ud., P.); Vorderteil (des Bootes)'; (GEN.) KP. *ner* 'Nase'

v o t j. (WICHM.) G. *nîr*, J. *nîr* 'Nase, Schnabel'; (MUNK.) Sz. *nîr*, K. *nêr* 'orr; valamilyen tárgynak csúcsos előrése; Nase, Schnabel; vordere Spitze eines Gegenstandes' | l a p p K. (GEN.) Kld. *nîrr*, Not. *nîerr* 'Wange, Bache' | s z a m. k a m. (DONNER—JOKI) *nêr*, *n'r*, *nîer* 'Gipfel, Spitze' (MUSz. 93, 397; HALÁSZ: NyK. XXIV, 463; SETÁLÁ: FUFAnz. XII, 107—8; E. ITKONEN: FUF. XXIX, 268; RÉDEI: NyK. LXII, 325).

11. (SZIL.) *nur* 'mező, szántóföld'; (RAMST.) *нлр* 'das Feld'; (WICHM.) KH. *nâr*, U. *nur* 'ua.'; (VASZ.) *нлр* 'поле'; (PS.) *nur* 'keto, pelto, metsätön alue'; *nur* P., B., M., U., CÜ. *нрr* CK., ÇN., J., V. *nur* JP. *nâr* K. 'mező; Feld'. ~ m o r d. M. (AHLQV.) *normal* 'Garten-erdbeere', E. (BUDENZ) *nar* 'gyep, pázsit' | f i n n *nurmi* 'Rasen, Rasenplatz, Wiese' | o s z t j. (PATK.) *nur* 'kleiner bewaldeter Landrücken zwischen Niederungen' | v o g. (KÁLMÁN, ChrestVog.) *nûrum* 'rét; Wiese' | m. *nyâr* 'Sommer'; vö. még *nyâr(fa)* 'Espenbaum' stb. | s z a m. o s z t j. (CASTR.) *nur* 'eine waldbewachsene Ebene'. (ZSIRAI: MNy. XXIII, 315—6; N. SEBESTYÉN: NyK. LIII, 172—3; NYIRI: MNy. LX, 419—20).

A következő cseremisiz térszinformanevek vitatott etimológiájuk:

12. (1.) (RAMST.) *šungä* 'der Erdhöcker, ein kleiner Hügel'; (WICHM.) *šü'ngä* 'Erdhöcker, Haufen'; *šü'ngä* K. 'kis domb, halom; Erdhöcker, kleiner Hügel'. Talán egyeztethető a z ü r j. U. *šik* 'kukkura heinäkorissa' szóval (WICHMANN: FUF. XI, 262; N. SEBESTYÉN: MNy. XLVI, 120—2; LAKÓ: NyK. LIII, 238—9; ЛИМОЛА: FUF. XXXII, 244—5; E. ITKONEN: UAJb. XXVIII, 76).

13. (2.) (VASZ.) *чкэ* 'ямочка'; (MARRSzl.) *чеке* 'лунка, ямка'; (SUSAik. XXX₅, 37) *tšikä* 'kleiner Haufen'. Valószínűleg nem két különböző szóval, hanem egy szó hangtani változataival van dolgunk. Nyelvjárásközi *e ~ i* megfelelésre l. BEKE, CserNyt. 16. Egyetlen rokon nyelvi megfelelője a z ü r j. (WUo.) Pecs. *tšuk* 'Anhöhe, Hügel'; (FOKOS-FUCHS) V., Vm. *tšuk* 'übermass. was nach dem Anfüllen sich über die Ränder erhebt (V.), Fussknöchel (Vm.), (SETÁLÁ: SUSAik. XXX₅, 37; WICHMANN: FUF. VI, 36; BEKE, CserNyt. 92—3).

14. (3.) (SZIL.) *laksä* 'mélyedés, völgy'; (WICHM.) *la'ksä* KB. 'Grube, Vertiefung'; (RAMST.) *la'ksak* 'die Höhle, die Vertiefung'; (PS.) *laksä*, *laksäk* 'Vertiefung, Tal, Grube'; (SZIL.) *laksä-kä* 'Vertiefung, Höhlung, Hohlweg'; (RAMST.) *laksä-ka* 'niedrig, talartig', *laksikä* 'niedrig, das Tal, das Tälchen'; *la'ks* Č., KN. *la'ksä* K. 'kis gödör, mélyedés; kleine Grube, Vertiefung'; *la'ksak* K. gödör, mélyedés; Grube, Vertiefung'; *laksaka* Č. *laksä-ka* K. 'nem mély (árok); gödör, mélyedés; nicht tief (Graben); Grube, Vertiefung'; *laksä-kä* KN., KŠ. 'mélyedés, árok, kis völgy; Graben, Vertiefung, kleines Tal'. Egyetlen biztos rokon nyelvi megfelelője a f i n n *laakso* 'völgy' (l. SKES).

15. (4.) (SZIL.) *lazä* 'mocsáros hely a réten'; (RAMST.) *laza* 'die Moorerde, der Schlamm'; *lazra* B., M. *lazra* Bjp. UJ., C., ÇN. *lä-zrä* V. *lä-zrä* 'nedves (föld); nasse (Erde)'. ~ l a p p S. *lesjo* 'palus minor, locus angustior uliginosus'. A TOIVONEN-tól idevont o s z t j. (PAAS.—DONNER) *tüs* 'sumpfartige Stelle in der Mitte des Waldes' (FUF. XIX, 148) zürjén jövevényszó: z ü r j. (WICHM.) Ud. *los* 'nasse Wiese, wo meistens Schilfgras wächst' (l. FOKOS: NyK. LV, 21).

16. (5.) (SZIL.) *lida* 'szakadék, mélyút'; (RAMST.) *li-bä* 'das Tal (mit Bäumen und Gesträuchen)'; (VASZ.) *лидэ* 'ложбина'; (MARRSzl.) *лиды* 'ложбина'; *lida* CÜ. *li-da* JK., JT. *li-dä* JO. *li-dä* V., K., 'erdei völgy, oldalvölgy,

mélyedés; Tal im Walde, Seitental, Vertiefung'; *lidä:kä* V. 'mélyedés, alacsony hely; Vertiefung, tiefe, niedrige Stelle'. Egybevethető a következő mordvin szavakkal: m o r d. M. (JUHÁSZ—ERDÉLYI) *lotkä* 'gödör, lyuk', E. (ErzRSzl.) *лотка* 'яма, овраг; обрыв, котловина'. A mordvin szavak *-ka*, *-ko*-ja képző. Cser. *i* ~ mord. *o*-ra vö. *min* ~ *moñ*, *siz* ~ *šokš* stb.

17. (6.) (SZIL.) *mučo-wuj*, *mučowuj* 'Erdhöcker'; (WICHM.) *mətsə-βuʔi* KB. *mu,tšə-βuʔi* U. 'Rasenhügel, Erdhöcker'; (VASZ.) *мучы-βуй*, *мучэβуй*, *мучывуй* 'кочка (на болоте)'; (PS.) *mu,tšo-βuj* 'Rasenhügel'; *mu,tšo-βui* P, BЈр. *mu,tšo-βui* B., BЈ., M. *mutš-βui* MK. *mutš-βui* UP. *mətsə-βui* СС., ЈТ. *mə,tšə-βui* K. 'kis domb; kleiner Erdhügel'; *mñ:tsñk* K. 'kis halom, dombocska; kleiner Erdhügel, Erdhöcker, Rasenhügel'. Egyetlen biztos megfelelője a v o t j. (MUNK.) K. *muč* 'kleiner Erdhügel, Erdhaufen' (TOIVONEN: FUF. XIX, 75; БЕКЕ: FUF. XIX, 211, NyK. XLV, 347).

B. Csuvás jövevényszók

18. (1.) *korša:ka* ЈТ. *karša:ka* K. 'hegyes, fagyott jég-, hó-, földgöröngy; spitzige, gefrorene Eis-, Schnee-, Erdenscholle'; (VASZ.) *корсака* 'бугринки на льду, на замерзшей грязи' < csuv. *каршака* 'гололедца' (ASMARIN).

19. (2.) (SZIL.) *laštok* 'sziget, darab'; (RAMST.) *là:stək* 'das Stück, der Flecken'; (MARRSzl.) *лаштук* 'кусок, частица, лоскуток' < csuv. *ластак* 'кусочек, частица' (ASMARIN).

20. (3.) (SZIL.) *lūkō* 'láp, mocsaras hely'; (MARRSzl.) *лүкō* 'трясина, топь' < csuv. *локо* 'грязь в болоте' (ASMARIN).

21. (4.) (SZIL.) *ota* 'sziget'; (VASZ.) *ото* 'одров' (PS.) *oto* 'Insel' < csuv. *одə* 'Insel'; I. RÄSÄNEN: ÖLT.⁹ 172.

22. (5.) (SZIL.) *otoro* 'sziget'; (VASZ.) *отро*, *пəлотро* 'одров, полуостров'; (PS.) *otroβ*, *otrou* 'Insel'; (MARRSzl.) *отрō* 'остров' < csuv. *утрас* (*utrov*) 'остров' (ASMARIN; RBASKSzl.)

23. (6.) (SZIL.) *ser*, *šer*, *šer*, *šir*, *sir* 'part'; (VASZ.) *сэр-нэр* 'мыс' (PS.) *ser* 'Ufer, Uferabhang'; (MARRSzl.) *сеп* 'берег'; *šer* P., B., M., UP., USЈ., СК., ČN. *ser* BЈр., UЈ., ČÜ. *šir* Č., JO. *sir* СС., ЈТ., V., K. 'part; Ufer' < csuvás *šir* 'Ufer'; I. RÄSÄNEN: ÖLT. 191.

24. (7.) (SZIL.) *tümä* 'halom'; (VASZ.) *тума* 'бугор, холм' < csuvás *töme* 'Hügel'; I. RÄSÄNEN: ÖLT. 226.

C. Tatár jövevényszók

25. (1.) (SZIL.) *arka* 'hegy, földemelkedés'; (VASZ.) *арка* *вэр* 'холм'; (PS.) *arka* 'Berg Rücken, Hochland'; (MARRSzl.) *арка* 'холм, возвышенность'; *arka* P., B., BЈр., M., C., Č., ČN. 'domb, halom, alacsony hegy, erdős magaslat (B.), meredek hegy (ČN.); Hügel, Anhöhe; niedriger Berg, bewaldete Anhöhe, steiler Berg' < kas. *arka* 'rückен'; I. RÄSÄNEN: TLT. 22.

26. (2.) (VASZ.) *üar* 'обрыв' < bask. *яp* 'берег' (BASKRSzl.). Az orosz 'steiles, abschüssiges Ufer' jelentésű *яp* is tatár jövevényszó (VASMER: REWb.).

27. (3.) (VASZ.) *крас* 'бугор' < bask. *кырас* 'гребень' (BASKRSzl.).

⁹ Gyakori idézése miatt RÄSÄNEN-nek a cseremiszi nyelv csuvás jövevényszavairól írt munkáját (SUSToim. XLVIII.) ÖLT-vel, a tatár jövevényszavakról írottat pedig (SUSToim. L.) TLT-vel rövidíttem (ezek egyébként RÄSÄNEN rövidítései).

28. (4.) (PS.) *kõtâr* 'eine vom Wasser ausgewühlte Vertiefung am Ufer-
 abhang des Flusses'; *kõtôr* B., ВJ., ВJр. 'padmaly, alámosott part; Höhlung,
 gehöltes Ufer' < bask. *кõтер* 'трясина' (BaskRSzl.).

29. (5.) (RAMST.) *klrkan* 'der Hügel, Kurgan, Grabhügel' < oszm.
kuryan 'Befestigung, Burg stb.'. I. RÄSÄNEN: TLT. 43; a szó átment az oroszba
 is, I. VASMER: REWb.

30. (6.) (VASZ.) *öp* 'плоскогорие, покатый'; (MarRSzl.) *öp* 'покатошь,
 возвышенность' < tat. (RADL.) *ür* 'die allmähliche Erhebung, allmähligauf-
 steigend, eine kleine Erhöhung, ein Hügel'.

31. (7.) (BUDENZ) *tal* 'lejtő, hegylejtő'; (SZIL.) *tajol* 'lankás lejtő';
 (RAMST.) *täjyl* 'abschüssig'; (WICHM.) *täjäl* 'Abhang, abhängig'; (PS.) *tajäl*
 'viertava, loiva' < kas. *tajyl* 'sich beugen'; I. RÄSÄNEN: TLT. 65—6.

32. (8.) (SZIL.) *tüwä* 'halom, halmocska'; (VASZ.) *mösä, möväkä, mjeväkä*
 'возвышенность'; (PS.) *töbä* 'hoch, hochliegende Stelle, Hochland, Steigung,
 Anhöhe'; (MarRSzl.) *myä, myäkä* 'возвышенность' < tat. *tübä* 'ua.'
 (PAASONEN).

D. Orosz jövevényszók

33. (1.) (SZIL.) *wowa* 'gödör'; (PS.) *wowa* '(Wasser-) Grube' < or. *буза*
 (DALJ.).

34. (2.) (VASZ.) *кpac* 'гребень' < or. *кpacъ горъ* 'гряда, хребет'
 (DALJ.).

35. (3.) (BUDENZ) *ostrok* 'sziget'; (SZIL.) *ostruk* 'Insel'; (RAMST.) *o-strok*
 'die Insel' < or. *остров* (I. BUDENZ: NyK. IV, 429).

E. Jövevény tőszóbból képzett származékok

36. (1.) (RAMST.) *pügarikä* 'der Hügel'; (VASZ.) *пүгәрика* 'бугорок';
 (MarRSzl.) *пүгырика* 'бугорок' a tatár jövevényszó *pügar* 'görbe, püpos'
 (RÄSÄNEN: TLT. 54—5) kicsinyítő képzős származéka.

37. (2.) (VASZ.) *тальяка-вэр* 'отмель' a tatár jövevényszó *tal* (I. fentebb)
 kicsinyítő képzős származéka.

38. (3.) (VASZ.) *торалма* 'ветвь от горы' a tatár *tör* 'der vordere Win-
 kel' származéka. A mai velaris alak hátraható hasonulással a *törolmo*-ból jött
 létre (I. RÄSÄNEN: TLT. 71).

F. Ismeretlen eredetű térszínformanevek

39. (1.) (SZIL.) *winët* 'gödör'; (VASZ.) *виньэм* 'лунка, яма'; (MarRSzl.)
вынѐм 'глубокая яма'; *βinët* P., B., ВJ., M., MK., UP., USj., US. *βinët*
 ВJр., C., Č. *βn'ët* JO. 'gödör, verem; kút; Grube, Grab, Brunnen'.

40. (2.) (VASZ.) *чамбал* 'кочка'.

41. (3.) (SZIL.) *čombak* 'gödör, mélykeréksapás, vízmosás a kerék-
 csapásokban; halom'; (VASZ.) *чомбак* 'лунка, яма'; (PS.) *tšombak* 'Grube,
 Vertiefung, kleine Grube (im Wege), Pfütze'; *tšomba:k* BJ., MK., UP., USj.,
 US., C. *tšomba:k* M. 'gödör, vízzel, sárral telt gödör, tócsa; Grube, mit Wasser
 gefüllte Grube, Pfütze'.

42. (4.) (VASZ.) *чоргыла* (o. m.) 'бугринки на льду, на замерзшей
 грязи', (MarRSzl.) *чоргыла* 'ua'.

43. (5.) (VASZ.) *колтык* 'остров'.
 44. (6.) (MarRSzl.) *кragат* 'бугор'.
 45. (7.) (SZIL.) *kup* 'mocsár'; (RAMST.) *kup* 'der Sumpf'; (VASZ.) *куп* 'болота'; (PS.) *kup* 'der Sumpf'; *ку-р* P., B., M., UP., CÜ., CČ., ČN., JT., K. *кф-р* СК., Č., JO., V. *ку-р* JP. 'mocsár; Sumpf'.
 46. (8.) (VASZ.) *мүйшыл* (о. м.) 'мал. сухая котловина'.
 47. (9.) (PS.) *naksata, nāksata* 'Hügel'.
 48. (10.) (VASZ.) *оржа* 'коса (геогр.)'.
 49. (11.) (VASZ.) *пуштык, пуштын* 'остров'.
 50. (12.) (SZIL.) *tugurdāk* 'halom'; (VASZ.) *тугурдык* 'бугор, холм' (MarRSzl.) *тугурдык* 'бугор, холм'.

III.

Térszínformanevek — testrésznevek

„A magyar földrajzi nevekben az emberi, illetőleg az állati test úgyszólván minden külső részének a neve megtalálható” — írja BENKŐ LORÁND (MNYTK. 74. sz. 27). Ugyanez több-kevesebb megszorítással minden más nyelvre elmondható. Az asszimilációs névátvitel ugyanis (emberi és állati testrészek nevével jelöljük a környező természet tárgyait, jelenségeit) azon általános emberi szemléletmódunknak a névadásban való megnyilvánulása, ahogy a bennünket környező világot látjuk. A névátvitel ezen fajtájára számos példát idézhetünk a térszínformanevek közül is magyarból, rokon és nem rokon nyelvekből egyaránt; s nem kell földrajzinév-gyűjteményhez fordulnunk, elég belelapoznunk a szótárakba, ha példát akarunk találni. Ehelyütt csupán a cseremiszből említék példákat: (BEKE) UJ. *korem-jol* 'szurdok elágazása' (*jol* 'láb'); U. *ošma-jol*, CÜ. *ošma-đol*, СК., JT. *ošma-djol*, JO. *ošma-djal* 'homokzátony két folyó egyesülésénél, holt folyóág, morotva' (*ošma* 'homok'); K. *ošmanèr* 'a folyóba benyúló homokzátony', JT. *køròk-ner*, UP. *kù-rāk-ner* 'hegytető', JT. *nør-ner* 'mező kiugró része, vége' (*ner* 'orr'); UP. *kù-rāk-βui* 'hegytető' (*βui* 'fej'), UP. *mutšo-βui* 'kis domb'.

Az asszimilációs jelentésváltozás egyik sajátos nyelvi következménye, eredménye, hogy több testrésznévnek egyszersmind térszínformanevi jelentése is van. Így például cser. (WICHM.) KB., U. *ner* 'Nase' ~ 'Hügel, Landspitze zwischen zwei Schluchten, Vorgebirge'; (PS.) *orža* 'Mähne' ~ 'földnyelv'; finn *rinta* 'mell' ~ 'hegyoldal, domboldal', *suu* 'száj' ~ 'torkolat'; észt *nina* 'Nase' ~ 'Landspitze, Landzunge', *sääri* 'Schienbein, Unterbein' ~ 'Landspitze, Sandbank, sandige Untiefe' (OJANSUU: SUSToim. XXXV₁₀, 9, 13); osztj. *nät* 'Nase' ~ (némely nyelvjárásban) 'Landzunge, Landspitze' (l. RADANOVICS: NYK. LXII, 325); vog. *sunt* 'Mund' ~ 'Mündung' (KÁLMÁN, Chrest-Vog.); mord. M. *torvā* 'ajak' ~ 'széle valaminek, part' (némely nyelvjárásban, l. JUHÁSZ—ERDÉLYI) stb.

Előfordul, hogy a testrésznévi jelentés elhomályosul, feledésbe merül, és csak az újabb, a térszínformanevi él. Az eredeti jelentés elhomályosulása különösen a származékokban gyakori. A testrésznevekből alakult térszínformanevekre a következő példákat említhetjük: cser. *ner* 'Nase' > K. *nerkā* 'hegyfok; Vorgebirge'; zürj. *nir* 'nase' > *nird, nirek* 'Landspitze', *nir* > *neris* 'kleine Anhöhe im Walde' (RADANOVICS: i. h.); m. *kebel* 'sinus' > *kebele* 'hajlat, hajlat belseje, zugoly' (l. MIKESY: MNY. XLV, 64—8); *mäl* 'mell' → 'hegyoldal'

(I. KISS JENŐ: MNy. LXI, 210—1); *mar* 'a két előlapocka köze (szarvasmarha, ló)' > *mart* (I. PAIS: MNy. XXXI, 103); *öböl* 'gremium' → 'Meerbuse' (GOMBÓCZ, Jelentéstan 74). Ennek a szemléletmódnak további kétségtelen bizonyítékai a térbeli viszonyokat kifejező névutók is, mert azok a finnugor nyelvekben eredetileg ragos testrésznévek voltak (I. GOMBÓCZ: i. m. 75). A biztos példák mellett van jónéhány olyan is, amelyekről valószínűleg sohasem bizonyítható, hogy testrésznévből lett térszínformanév-e, vagy fordítva. Ilyenek a 'Kopf' ~ 'Ende', 'Brust' ~ 'das Innere', 'Hinterteil des Körpers' ~ 'das Hintere', 'Mund' ~ 'Öffnung' jelentésű szavak a finnugor nyelvek többségében (vö. SETÄLÄ: SUSAIK. XXX/5: 31; OJANSUU: SUSTOIM. XXXV/10: 14; RÄSÄNEN: Vir. 1947: 162—73 stb.); a magyarban például *or* 'mons, dorsum': *orr* 'nasus', *seg(g)* 'podex': *ség* 'monticulus', *domb* 'Hügel': *tompör* 'Hüfte' stb.

IV.

Térszínformanévből alakult helynevek

Térszínformanévből alakult helynevek minden nyelvben szép számmal találhatók. A magyarban például *Horpács*, *Völgy*, *Öttevény*, *Aj*, *Szurdok*, *Homoród* stb. (KNEZSA: MNy. XLV, 100—7), összetételekben: *Magasmart*, *Melegmál*, *Hegyeshalom* stb. Számos térszínformanévi eredetű helynév van a rokon nyelvekben is, vö. például finn *Kallio* ('szikla'), *Mäki* ('domb'), *Ranta* ('part'), *Saari* ('sziget'), *Korkeamäki* ('magasdomb') (I. V. NISSLÄ, Suomalaista nimistöntutkimusta 47); az észti *koka-*, *koke-*, *koki-* előtagú helynevek nagy része is térszínformanévi eredetű és jelentése: 'küngas, mägi, muust tasapinnast esiletõusev kõrgem (järesem, teravam) koht (maa-)nina' (I. M. NORVIK: ESA. 1962: 75—85; további példákat I. KETTUNEN, Etymologische Untersuchung über ethnische Ortsnamen; OJANSUU: i. h.); a zürjében például *abjałsoj* ('tsoj' 'Berg'), *geb-din* ('din' 'Ort an einem Fluss'), *potš-neres* ('auf der Landzunge zwischen der Letka und dem potš, I. FOKOS-FUCHS, Volksdichtung der Syrjänen 460), *Kerasz* (< *kepöc* 'meredek part'; I. MATVEJEV: NyK. LXVIII, 419). A vogulból ilyen példákat idézhetünk: *Az-nól* 'Hegyorom', *Jä-önter* 'Folyómeder'; se szeri, se száma továbbá az efféle helyneveknek: *Folyóértövi falu*, *Szent-tó-széli falu*, *Lápparti falu* stb. (vö.: VNGy. 429—40; MUNKÁCSI—KÁLMÁN IV, 257—8). Nem rokon nyelvekből szemléltetésképpen: *Orlamünde*, *Klingenthal*, *Ettersberg*, *Nürnberg*; orosz *Brjanszk* ('szurdok, szakadék'); további példákat I. *Никонов*, Краткий топонимический словарь. Москва, 1966); norvég *Bergen* ('hegy'); francia *Lille* ('a sziget'); svéd *Malmö* ('érc-sziget') (I. KÁLMÁN, A nevek világa 155—8).

A cseremiszenben is sok a térszínformanévi eredetű helynév. Legtöbbjükben — zömmel összetételekben — a *nur*, *ner*, *lap*, *kup*, *čonga* térszínformanevek szerepelnek. Az alábbiakban ezekből közlök néhányat: *nur*: *Küks-nur*, *Lupà-nor*, *Šer-nur*, *Nor-sola*, *Mištäk-nur*, *Kruk-nur* (BEKE: Nyr. LXV, 154 és MSz. I—V.), *Кугунур*, *Ирнур*, *Изикугунур*, *Абаснур*, *Портянур*, *Селянур*, *Апшатнур*, *Ивакнур*, *Кабашнур*, *Кашнур*, *Кожланур*, *Кузнур*, *Кужевотнур*, *Макманур*, *Масканур*, *Нежнур*, *Паганур*, *Писанур*, *Помашнур*, *Пошнур*, *Русский Кугланур*, *Русский Кугинур*, *Русский Посенур*, *Полянур*, *Сабанур*, *Шаганур*, (GORGUEJEV¹⁰) *ner*: *Ошканер*, *Ниж. Кугенер*, *Люсинер*, *Кузнер*; *Кизнерка*, *Асинер*, *Мамсинер*, *Нуринер*, *Сизнер* (térképekről) stb.; *čonga*:

¹⁰ Гордеев, Русская топонимика Мар. АССР. Вопросы Марийского Языкознания I. 45—47.

Šunjo (l. LAKÓ: NyK. LIII, 237); *kup*: *Kopon-Anger* (l. BEKE: Nyr. LXV, 154); *K. lap*: *Lap-Sola*.

A kisebb finnugor nyelvek helyneveinek a vizsgálata alapján — szem előtt tartva más nyelveket is — a következő általánosító jellegű megállapításokat tehetjük: a helynévadásban a legfontosabb szerepe a helynek és az emberi közösségnek van (vö. V. NISSLÄ: Vir. 1954: 246). Ebből következőleg a belső keletkezésű helyneveknek — eredetük szerint — két főtípusa van, és pedig: 1. a helynévadás alapja a t e r m é s z e t i k ö r n y e z e t minden hozzá tartozó tárgyával, jelenségével, illetőleg 2. a t á r s a d a l o m a maga sokféle specifikus jellemzőjével. Történeti fejlődésében tekintve: a helynévadás első módjának a múltban nagyobb szerepe volt, és pedig minél messzebb megyünk vissza a múltba, annál nagyobb. A társadalom fejlődésével párhuzamosan ezen helynévadási mód rovására fokozatosan tért hódított a második, következőképpen nagyobb szerepe volt a múltban (a fejlődés alacsonyabb fokán álló népeknél ma is) a térszínformanévvel való helynévadásnak. A térszínformanevek alapján való helynévadás nyilvánvalóan tehát az egyik legősibb helynévadási mód, a térszínformanévi helynév pedig a legősibb helynévtípus.¹¹

KISS JENŐ

¹¹ BEREZKI GÁBORnak ezúton is szíves köszönetet mondok hasznos tanácsaiért.